

צורת הכריעה / טז.

תוכן:

- א. הגמרות בסוגיא
- ב. ביאור שיעורי הכריעה
- ג. האם זו מחלוקת אמוראים?
- ד. קושיה על סתירה בגמרא
- ה. תירוץ ר"א בן הרמב"ם
- ו. סיכום

א. הגמרות בסוגיא

הגמרא אצלנו בב"ק (טז.) אומרת: "שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש והני מילי דלא כרע במודים". התוס' (טז: ד"ה והוא בפירושם הראשון) מבארים שהסיבה היא לפי שמצוה לכרוע וכי זקיף כחויא כדאשכחן ברב ששת במסכת ברכות (יב.-): מדה כנגד מדה וכו'. כיון שעל האדם לזקוף מכריעתו כנחש, אדם שלא כורע במודים יענש מדה כנגד מדה ושדרו יהפך לנחש.

וצריך לבאר מהי הכריעה האמורה שצריך לכרוע במודים ובתפילה בכלל. וזו לשון הגמ' בברכות (שם): "א"ל שמואל לחייא בר רב בר אוריאן תא ואימא לך מלתא מעלייתא דאמר אבוך הכי אמר אבוך כשהוא כורע כורע בברוך כשהוא זוקף זוקף בשם. רב ששת כי כרע כרע כחיזרא, כי קא זקיף זקיף כחויא".

ופירש רש"י:

"כשהוא כורע - באבות ובהודאה כורע בברוך וזוקף את עצמו כשהוא מזכיר את השם על שם ה' זוקף כפופים (תהלים קמ"ו). נחת - לשון הכנעה. כחיזרא - שבט ביד אדם וחובטו כלפי מטה בבת אחת. זקיף כחויא - בנחת ראשו תחלה ואחר כך גופו שלא תראה כריעתו עליו כמשוי. כחויא כנחש הזה כשהוא זוקף עצמו מגביה הראש תחלה ונזקף מעט מעט".

את צורת הכריעה מסבירה הגמרא במקום אחר (ברכות כח:):

"ואמר רבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי: המתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה; עולא אמר: עד כדי שיראה איסר כנגד לבו; רבי חנינא אמר: כיון שנענע ראשו שוב אינו צריך. אמר רבא: והוא - דמצער נפשיה ומחזי כמאן דכרע".

ופירש רש"י:

"שיתפקקו - שיראו הפקקים הם הקשרים כמו ששנינו (בבא בתרא פ' ב) בקנים ובגפנים מן הפקק שלמעלה, והיא הקשר שחלל הקנה פקוק וסתום שם. איסר - שני קמטים, אחד מלמטה ואחד מלמעלה, וכאיסר רוחב בשר באמצע. דמצער נפשיה - שהוא ניכר שחפץ לכרוע, אלא שהוא מצטער".

ב. ביאור שיעורי הכריעה

בביאור שיעורי "עד שיתפקקו", "עד שיראה איסר" וכן לכריעה כחיזרא ישנם כמה פירושים, ונחלקים לקבוצות עיקריות. בפירוש הכריעה של רב ששת שכרע כחיזרא, פירש רש"י כעין שוט, והכוונה שרב ששת כרע במהירות. וכתב הרא"ש (ברכות א, טז):

"פירש בערוך בשם רב האי גאון ז"ל חיזרא הוא אחד ממיני קוצים שמצוים בבבל וקורים אותו אלכס"ר וכשכורע לא יכרע מאמצע מתניו וראשו זקוף ועומד אלא יכוף את ראשו כאגמוני ויכרע".
 כלומר, הרא"ש כותב שצריך לכרוע כדמות הקוף הנ"ל, שגדל בצורה כפופה, וכדי להיראות כדמותו צריך לכרוע גם את ראשו. כך הבין גם בספר האגור (סי' קנב) בדעת רב האי גאון.
 ובעניין עד שיתפקקו, רש"י והרא"ש (ברכות ה, כב) פירשו שזה לשון קשר, הערוך (ערך פק) ור"ח (מובא באו"ז סי' צב) פירשו שזה לשון פתיחה וסתימה. ואין הכרח שנחלקו לדינא.
 ובפירוש "עד שיראה איסר", רש"י והערוך (ערך אסר בפירושו הראשון) פירשו שהקמטים בבטן יהיו כגודל איסר. ומפירש"י המובא ברבנו יונה (שם כד. בדפי הרי"ף) משמע שצריך לכרוע עד שחבירו העומד נגדו יראה מליבו רק כשיעור אסר². אך התוס' (יב: ד"ה כרע) הרא"ה (לד.) והערוך (שם בפירושו השני) ורבנו האי גאון המובא ברא"ש (ה, כב) פירשו שצריך לכרוע בראשו כדי שיראה איסר כנגד ליבו בקרקע. ובמעדני יו"ט על הרא"ש (ס"ק ח) כתב שרב האי גאון הלך לשיטתו בפירושו לכרע כחיזרא, שצריך לכפוף ראשו, כנוכר לעיל.

ג. האם זו מחלוקת אמוראים?

ונראה לומר שרש"י סבר שנחלקו ר' יהושע בן לוי, עולא ור' חנינא (רבא בא רק לפרש את דברי ר' חנינא). לפי פירושו שיעור "עד שיתפקקו" קשור לחוליות שבגב, ואינו משתנה בין אדם לאדם. אך שיעור כאיסר שפירש"י לעניין הקמטים שבבטן, יש בזה חילוק בין אדם לחבירו לפי המשקל ומבנה הגוף, כנודע. וא"כ לפירושו ודאי נחלקו רבי יהושע בן לוי ועולא, שיש נפקא מינה בין אדם לאדם. ריב"ל מצריך שיעור קבוע לכריעה, אך לפי עולא שיעור הכריעה ישתנה בין אדם לאדם. לפי ר' חנינא צריך שיהיה ניכר שהוא מנסה לכרוע. וכך מדוקדק מפירושו (ד"ה דמצער) שהוא ניכר שחפץ לכרוע.
 אולם כל זה אליבא דרש"י, אך אין זה מוכרח לרבנו האי גאון כלל משום שפירש עד שיראה איסר דהיינו שיכוף גם את ראשו. ואין סתירה בין זה לשיעור עד שיתפקקו. ואדרבה יש לומר שרב האי גאון סבר דלא פליגי אמוראי, וכדלקמן.
 אחרי שכתבתי כל זאת, ראיתי בראבי"ה (סי' פה) שפי' כרש"י בענין עד שיתפקקו, ובסוף פסק כרבי חנינא משום שרבא מפרש למילתיה, ומוכח שסבר שנחלקו והוא כדברינו בס"ד.
 הרמב"ם (תפילה ה, יב) כתב:

"כל הכריעות האלו צריך שיכרע בהן עד שיתפקקו כל חליות שבשדרה ויעשה עצמו כקשת, ואם שחה מעט וציער עצמו ונראה ככורע בכל כחו אינו חושש".

והקשה הרב מעיל שמואל (הובא במעשה רקח) מדוע הרמב"ם לא כתב שיש לכרוע כחיזרא ולזקוף כחיויא כרב ששת (ויש להוסיף על קושייתו מדוע לא כתב גם את שיעור "עד שיראה איסר"?). ותירץ במעשה רקח בדוחק שאולי זו מידת חסידות או "דלא חש להזכירם כיון שהשכל מחייבם". וזה דחוק ביותר.

¹ מצו"ד (איוב כו) כתב: "אגמוני וחוח - גם הם מכלי הצדיה האגמוני הוא כעין מחט כפוף כגומא שע"פ המים". בלשוננו אפשר שזהו קרס שצורתו כעין סימן שאלה.

² והעיר הב"י (סי' קיג ד"ה ומ"ש רבנו ופירש רש"י) על מה שכתב הטור, ששיטת רש"י היא שצריך קמטים כשיעור אסר, שזה לא מדויק משום שרבנו יונה הביא רש"י שכתב אחרת. ומכאן משמע שסבר הב"י שרש"י סבר לשני הדברים הללו, וזו לא מחלוקת גרסאות ברש"י.

ובלחם יהודה על הרמב"ם כתב ש"יעשה עצמו כקשת" היינו שיעור עד שיראה אסר (וגם מסתבר לומר שקשת היינו עד שיראה אסר, שאם עושה עצמו בצורת הקשת ודאי שהכוונה שגם יכוף ראשו, לכן הוסיף ודייק בלשונו "עד שיתפקקו.. ויעשה עצמו כקשת" שגם ראשו יהיה כפוף) וזאת משום שהרמב"ם סבר כמו רב האי גאון. והוא מסיים:

"ולפ"ז עולא לא פליג אדר' יהושע בן לוי דהתם (משום שהרמב"ם פסק כשניהם), אלא דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי וכן ר' חנינא לא פליג אלא דמיירי בחולה או זקן וכו'".

כך הוא מתרץ את קושיית המעיל שמואל ששאל מדוע לא הזכיר הרמב"ם שיש לכרוע כחזרא, שהרי הרמב"ם סבר כרב האי גאון שפי' לכרוע כחזרא היינו כצורת קוף וכו' ושיכרע גם בראשו (כמבואר לעיל בשם המעדני יו"ט), כלומר שלפי דעת רב האי גאון לכרוע כחזרא פירושו לכרוע עד שיראה איסר כנגד ליבו בקרקע, והרמב"ם שכתב שצריך לכרוע כקשת היינו עד שיראה איסר בקרקע היינו לכרוע כחזרא. הנפק"מ בזה תהיה בדין חלש, שעפ"י רב האי גאון והרמב"ם, ר' חנינא אמר דבריו רק לעניין חלש או לעניין דיעבד (שכ"כ הרמב"ם "ואם שחה וציער עצמו.. אינו חושש), אולם לפי רש"י זה תלוי כמו מי הוא פוסק, ולא יהיה חילוק כלל בין זקן לאדם בריא, ומי שכרע מעט יצטרך לחזור ולכרוע שוב.

א"כ נמצא עד כאן, שאף אחד מהראשונים על הסוגיא שהתייחס לצורת הכריעה בשיעור עד שיתפקקו, עד שיראה איסר ושיש לכרוע כחזרא לא הזכיר שיש לכרוע בברכיים כלל. וגם התוס' אצלנו בב"ק כתבו שהגב יהפך לנחש כיון שצריך לזקוף בגבו מידה כנגד מידה, משמע שהכריעה היא בגב.

ד. קושייה על סתירה בגמרא

ולכאורה קשה, שהגמרא בברכות (לד. -) אומרת:

"תנו רבנן אלו ברכות שאדם שוחה בהן באבות תחלה וסוף בהודאה תחלה וסוף ואם בא לשוח בסוף כל ברכה וברכה ובתחלת כל ברכה וברכה - מלמדין אותו שלא ישחה וכו'...
תנו רבנן קידה על אפים שנאמר ותקד בת שבע אפים ארץ, כריעה על ברכים שנאמר מכרע על ברכיו, השתחואה זו פשוט ידים ורגלים שנאמר הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה".

ופירש רש"י:

"תחלה וסוף - במודים ולך נאה להודות. ארצה - לשון משתטח משמע".

ובפירוש צורת הקידה אומרת הגמרא (סוכה נג.) תניא אמרו עליו על רבן שמעון בן גמליאל וכו' וכשהוא משתחוה נועץ שני גודליו בארץ ושוחה ונושק את הרצפה וזוקף ואין כל בריה יכולה לעשות כן וזו היא קידה. וכן מדויק מלשון קידה 'על' אפיים, שפניו מעל הרצפה. ובעניין הכריעה לכאורה גם יש לדייק כך, שברכיו על הרצפה (עיי' ריטב"א מגילה כב.). וכן משמע לשון הפסוק (מלכים א ח נד): "ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפלה והתחנה הזאת קם מלפני מזבח ה' מכרע על ברכיו וכפיו פרשות השמים". משמע ששלמה ישב על ברכיו כך שצריך לקום מכריעתו. וכך כתבו להדיא ר"א בן הרמב"ם והמצו"ד המובאים לקמן. ובשביל לכרוע לא די בכפיפת ברכיו גרידא (כזה: <) אלא צריך ממש שישב על ברכיו. והגמרא (יב.) כתבה כשהוא 'כורע' כורע בברוך. ואח"כ (כה:) המתפלל צריך 'שיכרע', והגמרא נקטה לשון כריעה שהיא על ברכיים. אך אח"כ סיימה הגמרא ואמרה "כרע עד שיתפקקו כל החוליות שבשדרה" משמע שצריך להתכופף בגבו. וכאמור הראשונים לא הזכירו כלל כריעה בברכים. ואדרבה הרא"ה הנ"ל

(לד.) כתב: "פי' איסר בקרקע מונח כנגד לבו. ושמעין מיינה ודאי דכריעה כפיפת ראש ולא כפיפת ברכיו וגופו וראשו זקוף". וא"כ צ"ע מדוע נקט הש"ס לשון כריעה, וצ"ע על הראשונים על הסוגיא שלכאורה לא שם ליבם לזאת.

וגם הרמב"ם, בפרק ה' מהלכות תפילה כותב (הלכות י-ג):

"(י) כריעה כיצד? המתפלל כורע חמש כריעות בכל תפלה ותפלה... (יב) כל הכריעות האלו צריך שיכרע בהן עד שיתפקקו כל חליות שבשדרה ויעשה עצמו כקשת ואם שחה מעט וציער עצמו ונראה ככורע בכל כחו אינו חושש. (יג) כריעה האמורה בכל מקום על ברכים, קידה על אפים, השתחויה זה פשוט ידים ורגלים עד שנמצא מוטל על פניו ארצה".

לא רק שלכאורה סתר עצמו בהפרש כ"כ קצר בין ההלכות, אלא גם הוסיף וכתב "כריעה האמורה בכל מקום על ברכיים". ואיך לא שם ליבו שהכריעה שביאר לפני כמה הלכות אינה אלא התכופות בגבו?

ה. תירוץ ר"א בן הרמב"ם

אך בספר המספיק לעובדי ה' לר"א בן הרמב"ם בפרק כ"ה³ (עמ' 117 עד עמ' 126 בהוצאת אונ' בר אילן) ביאר באורך את המושגים כריעה, קידה והשתחויה (ושם הוסיף מושג "בריכה"). מה מהם זה לשחות בגבו, וכו' עיי"ש באורך. ונצטט כמה דברים עיקריים מתוכו:

"צריך שתדע שלכריעה בשפה העברית יש כמה משמעויות אשר מורות עליהן ראיות מהכתוב ומהתלמוד גם כן... שהכריעה אצל החכמים ז"ל חלה גם על השחיה שחייבה בברכות התפילה... אנו אומרים אפוא ששמות אלה שכתבי הקדש השתמשו בהם לגבי צורת עבודת ה' והם בריכה כריעה קידה והשתחויה... הבריכה הוא שם החל על ישיבת היושב ככורע על ברכיו מקפל שוקו לירכו כבריכת הגמל נגזר מ"ויברך הגמלים" (בראשית כד יא). ויש שבעברית חלה על הצורה וההזדקפות הזו של הישיבה "כריעה" גם כן, ואומרים "ויכרע על ברכיו" (מלכים ב א יג)...

וכל כריעה שאתה מוצאה בפסוקי המקרא אם מחוברת אליה הזכרת ברכיים בלא שתתחבר אליה הזכרת אפים הרי היא נאמרת במשמעות זו, או במשמעות השחיה שהזכרנוה מקודם בהגדרת הכריעה⁴... הנה התבאר אפוא משמעות ארבעת השמות האלה כוונתי בריכה כריעה קידה והשתחויה והתבאר לך בדיוק שהבריכה שם החל על ישיבת עובד ה' כשהוא כורע על ברכיו ואינו חל זולת זה כל עיקר, ושהכריעה שם החל על שלוש משמעויות האחת משמעות בריכה השניה משמעות שחיה והשלישית משמעות השתחויה שאין בה פשוט ידים ורגליים⁵."

ויש להביא עוד ראיה לזה מהמצו"ד (תהילים צה ו) עה"פ: "באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עשנו". ופי' שם:

"נשתחוה, הוא שטוח כל הגוף בארץ פשוט ידים ורגלים. (ו) נשתחוה - הוא שטוח כל הגוף בארץ. ונכרעה - הוא כפיפת הראש וקצת הגוף. נברכה - הוא כריעת הברכיים על הארץ".

³ בדפוסים המצויים היום יש רק עד פרק י"ג, והספר נתפס כספר מחשבה. אך במקורו החיבור היה ארוך יותר ועסק גם בענייני הלכה בהלכות תפילה ברכות שבועות ועוד, כאשר הרב משלב בהם דברי הגות ומחשבה. רק שעם הזמן אבדו חלקים ממנו, ואונ' בר אילן הוציאה עוד חלק מהחיבור מפרק כ"ד עד פרק ל"ז שתורגם מערבית ע"י ניסים דנה.

⁴ וכתב את זה כדי למעט השתחויה שאין בה פשוט ידים ורגליים.

⁵ המבוארת שם בעמ' 122.

משמע מהמצו"ד שלשון 'נכרעה' אינו על כריעת ברכיים אלא על כריעת הראש והגוף. ובנוסף דייק וכתב שהברכיים תהיינה על הארץ (וכך מדוייק גם מרש"י שם שכתב שזה לשון ויברך הגמלים). וצ"ע קצת מדוע כשביאר את "ונכרעה" נקט שהכוונה לכפיפת הראש עם 'קצת' הגוף.

לפי"ז יש לבאר מקומות רבים בתנ"ך בהם קיימת כפילות כעין זו, שהכפילות באה להודיענו איזה סוג כריעה זו הייתה (מבין שלושת הסוגים, כאמור). ור"א נותן דוגמא מספר במדבר (כד ט) "כרע שכב כארי" שזו בריכה וכאמור שלשון כריעה כוללת בתוכה גם בריכה. ולכן יהיה אפשר לבאר גם את לשון הפסוק (אסתר ג, ב) "זמרדכי לא יכרע ולא ישתחוה". היה אפשר לומר בפשטות שיש כאן כפילות כדי להראות לנו את תקיפותו של מרדכי שלא לכרוע להמן. אך לפי המבואר לעיל, יש לומר שזו אינה כפילות אלא שכל עבדי המלך היו כורעים להמן בצורה של השתחויה שאין בה פישוט ידיים ורגליים, שגם היא נכללת בלשון כריעה.

וא"כ, מובן מדוע אף אחד מהראשונים לא התייחס לקושיא זו, שבלשון חז"ל לשון כריעה כוללת בתוכה גם לשון שחיה (היינו בגב, כמו שאמרה הגמרא אלו ברכות שוחה בהן). ופשוט שלפי כל רבותינו הראשונים אין צורך לכרוע בתפילה בברכיים משום שלא הזכירו את הברכים כלל כאמור, ואין לדקדק בלשון חז"ל כלל בין לשון כריעה ושחיה.

ועל אף שעכשיו אין קושיא, מ"מ איני יודע מדוע הוסיף הרמב"ם שכריעה היא על ברכיים 'בכל מקום', שהרי יש לה שלוש משמעויות. וצ"ע.

ו. סיכום

הגמרא בב"ק כתבה שאדם שלא כורע במודים שדרו יהפך לנחש. ביארנו מה פירשו הראשונים בגדרי הכריעה, לכרוע כחזירא, "עד שיתפקקו" ושיעור "עד שיראה איסור". ראינו שעקב מחלוקת הנ"ל בביאור שיעורי הכריעה יש נפק"מ גדולה, רש"י סבר שהאמוראים נחלקו והשיעורים הללו אינם אותם שיעורים, ולפי דעת רב האי גאון והרמב"ם הם לא נחלקו. שמנו לב שאף ולא אחד מהראשונים לא הזכיר כריעה בברכיו וא"כ ישנה קושיא שהגמרא נקטה שצריך 'לכרוע' בתפילה ואין כריעה אלא בברכים (ברכות לד:). ביארנו שלשון כריעה משמע שהברכיים על הארץ ולא די בכיפוף. ותירצנו את הקושיא עפ"י דברי ר"א בן הרמב"ם שכתב שללשון כריעה יש 3 משמעויות, ולכן הש"ס נקט שצריך 'לכרוע' בתפילה. בנוסף למדנו מכאן מדוע לפעמים בתנ"ך יש כפילות בלשון כריעה, שזה בא ללמדנו על איזה סוג כריעה מדובר.⁶

⁶ הערה: המאמר לא התעסק כלל בהלכה למעשה, אלא רק בבירור מהו פשט הכריעה האמורה בש"ס ע"פ פירושי הראשונים. להלכה למעשה ישנן שתי שיטות עיקריות הנפוצות כיום. ע"י משנ"ב (קיג, יב) וכה"ח (קיג, כא). אך ודאי שמדינא דגמרא אינו צריך לכל זה.